

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Пальченкова В. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Класичний приватний університет)

УДК 340.11 : 316

СЛУЖБА ПРОБАЦІЇ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Статтю присвячено характеристиці іноземного досвіду запровадження служби пробації як особливого виду соціального контролю.

Ключові слова: служба пробації, соціальний контроль, суспільство, покарання.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України (далі – КК), який вступив у дію з 1 вересня 2001 р. [1], запровадив низку нових альтернативних позбавленню волі видів кримінальних покарань (громадські роботи, обмеження волі) та передбачив можливість звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням за умови гарантії її виправлення без відбування покарання. При цьому іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років. Контроль за виконанням покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, було покладено на кримінально-виконавчу інспекцію Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП), нині – Державна пенітенціарна служба України (ДПтС України). Передбачалося, що внаслідок пом'якшення каральної політики держави та демократизації в подальшому судової практики зростатиме кількість осіб, які звільнятимуться від покарання з випробуванням. Адже при призначенні покарання необхідно не тільки карати злочинця, а й наглядати за ним, створювати усі можливості задля вдалого виправного процесу й ресоціалізації [2, с. 88].

Нові додаткові навантаження на кримінально-виконавчу інспекцію, переорієнтація її функцій з переважно контролюючих на соціально-попереджувальні поставили питання про доцільність створення замість неї, на кшталт зарубіжних країн, служби пробації, яка б мала більші правові та

соціальні повноваження, реально займалася б питаннями ресоціалізації злочинців. Тут корисним буде ознайомлення в історичній ретроспективі з досвідом організації роботи служби пробації, яка успішно функціонує в багатьох європейських країнах, зокрема, пройшла період становлення у найближчих сусідів України – Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії. У більшості країн Європи для виконання багатьох альтернативних видів покарань були створені спеціалізовані органи – служба пробації. Це державна служба, яка перебуває поза поліцією та в'язницею, отримала свою назву від одного з найбільш поширених за кордоном видів альтернативних покарань – пробації, тобто випробування умовним засудженням та відстрочкою від виконання вироку.

Виклад основного матеріалу. Як альтернативна ув'язненню санкція пробація (випробування) полягає у встановленні нагляду за злочинцем, котрий залишається в суспільстві, але судом на нього покладені певні зобов'язання й обмеження. Правила вимагають від нього відвідувати денні центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, передбачених положенням про пробацію, дотримуватися законослухняної поведінки. Цю санкцію виконує служба пробації, головна мета якої полягає в захисті суспільства, попередженні повторних злочинів, сприянні реінтеграції правопорушника в суспільство.

На перший погляд кримінально-виконавчу інспекцію в Україні можна вважати аналогом служби пробації, адже інспекція, за вітчизняним законодавством, виконує покарання, що не пов'язані з позбавленням волі.

Проте служба пробації за кордоном (не лише в країнах розвиненої демократії, але й у Польщі, Чехії, Словаччині та інших країнах Центральної та Східної Європи) істотно відрізняється від кримінально-виконавчої інспекції за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням та методами роботи.

Однією з найважливіших функцій, яку виконує служба пробації, є досудова; вона здійснюється на стадії розслідування злочину, одночасно з проведенням інших слідчих дій, покладених на органи дізнання та слідства. У ході виконання досудової функції забезпечується збір інформації про правопорушника з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання (позбавлення волі чи іншого альтернативного покарання) на основі прогнозу подальшої поведінки особи та можливостей її ресоціалізації у в'язниці чи на волі.

Ця функція отримала назву «соціальне дослідження особистості підсудного»; вона має велике значення не лише тому, що її здійснення дає суду можливість отримати додаткову інформацію про злочинця, яка не завжди може бути отримана в ході слідства та судового засідання (приклад діяльності органів слідства та суду України засвідчує відсутність у кримінальних справах бодай якоїсь інформації про можливість соціального збереження злочинця). Ця інформація потрібна також працівникам служби пробації для розробки програми ресоціалізації злочинця, якщо йому судом буде призначено альтернативний вид кримінального покарання. У випадку ж призначення підсудно-

му позбавлення волі дані про нього стануть основою програми виховного впливу на нього у в'язниці.

Досудова функція містить власне соціальне дослідження особистості злочинця, складання попереднього соціального повідомлення (доповіді) про нього, присутність на засіданнях суду. Як свідчить накопичений історією досвід, така діяльність є виправданою й у наш час.

Соціальне дослідження проходить у чотири етапи. Спочатку офіцер пробації встановлює попередні судимості затриманої особи на основі офіційних даних поліції. Потім у ході бесід з правопорушником дається його «соціальна характеристика», тобто уточнюється біографія, умови життя, які сприяли формуванню особистості. Далі проводиться його медичне обстеження, встановлення його фізичного та психічного стану. І наприкінці здійснюються перевірка та уточнення соціальних відомостей про злочинця, ставлення його до навчання та праці, до оточуючих, соціальні контакти тощо.

Таким чином, соціальне дослідження особистості є специфічним видом діяльності кримінологічного та соціально-психологічного характеру; воно не має нічого спільного з процесом пошуку та оцінки доказів, встановлення вини правопорушника, які здійснюють органи дізнання та слідства.

Значне місце в соціальному дослідженні особистості посідають різного роду бесіди з правопорушником, його близькими, рідними, колегами, друзями. Тому виконання цієї функції вимагає від співробітників пробації певних знань у галузі психології та педагогіки. Крім того, співробітник має володіти рядом особистісних характеристик, що дозволяли би йому долати психологічні бар'єри між ним та правопорушником, встановлювати атмосферу взаєморозуміння, довіри та співробітництва.

Соціальне дослідження особистості завершується написанням попередньої соціальної доповіді, мета якої полягає у відповіді на запитання: «Чи зможе нагляд у суспільстві допомогти злочинцю в його виправленні та чи буде його звільнення під нагляд служби пробації безпечним для суспільства?»

Тому у доповіді необхідно дати відповіді на такі основні запитання:

1. Чи є злочинець небезпечним?
2. Чи допоможе в'язниця в його виправленні?
3. Чи виграє у підсумку суспільство, якщо злочинцю буде призначено альтернативне покарання?
4. Чи виграє від цього сам злочинець?

Підготовлена службою пробації доповідь повинна допомогти суду винести правильний вирок, а потім сприяти офіцерові пробації у його роботі з ресоціалізації злочинця. Таким чином, доповідь зосереджує увагу на особистості злочинця, його проблемах та потребах, розкриває фактори, що зумовили вчинення ним даного злочину та його поведінку в цілому, пропонує можливі варіанти програми його перевиховання.

У доповіді подаються відомості про вчинений злочин, історію протиправної поведінки обвинувачуваного, ставлення жертви до злочинця та вчиненого діяння, детальна біографія обвинувачуваного, результати медичного об-

стеження, дані про сім'ю та друзів, аналіз ситуації в даному населеному пункті та ставлення його мешканців до вчиненого злочину. Доповідь закінчується рекомендацією суду щодо можливого вироку, проте вона не повинна тиснути на суд, який вільний у виборі рішення: позбавлення волі чи альтернативне покарання.

У рамках виконання досудової функції до обов'язків співробітника служби пробації входить присутність на засіданні суду, надання роз'яснень стосовно змісту соціальної доповіді, оскільки офіцер пробації є фігурою процесуальною, учасником судового процесу. Він підтверджує зроблені у доповіді висновки й фактично бере на себе відповідальність за підсудного у випадку призначення останньому альтернативного покарання.

Другою основною функцією співробітників служби пробації є післясудова: виконання альтернативних видів покарань, нагляд за засудженою особою та її ресоціалізація на основі спеціальної програми, запропонованої в соціальній доповіді. Офіцер пробації здійснює соціально-психологічне поводження із засудженим, у ході якого він прагне психологічно вплинути на особу, зняти напругу, страх, розчарування, агресію, невдоволення. Значну роль тут відіграють тематичні бесіди з піднаглядним засудженим, відвідування його вдома.

За умови правильної побудови нагляду співробітник служби пробації повинен знати усі сторони життя свого підопічного, слідкувати за його фізичним, психічним та моральним станом, за тим, як він проводить свій вільний час, виявляти його професійні нахили, прагнення підвищити загальноосвітній рівень тощо.

Таким чином, нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні довірчих стосунків між офіцером пробації та засудженою особою, при цьому співробітник служби не лише наглядає за її життям, ходом виправлення, але й активно впливає на цей процес. Необхідною умовою ефективного виконання покарання співробітником пробації є вироблення у засудженого позитивного ставлення до роботи, яка з ним проводиться, що виражається в його особистісних змінах та добровільній реалізації програми ресоціалізації.

Залежно від складу злочину, характеристики особи та її суспільної небезпеки суд може додатково встановити пробацію з обов'язковим проживанням у спеціальних гуртожитках, психіатричне лікування, а також лікування від алкоголізму й наркотичної залежності. Нагляд варіюється від інтенсивного до помірного й мінімального. Здійснюють його як професійні офіцери пробації, так і волонтери та особи з оточення правопорушника.

Ця санкція має реабілітаційний характер. Мінімальний період пробації в більшості Європейських країн – шість місяців, максимальний – три роки. Суд зобов'язаний пояснити злочинцю мету пробації, отримати його згоду на виконання умов й ознайомити з наслідками їх порушення. Виносячи таке рішення, суд надає правопорушнику шанс розібратися у вчиненому злочині й зробити все необхідне, щоб в подальшому злочин не повторився.

У багатьох країнах Європи існують різноманітні програми інтенсивної пробації: для водіїв, котрі скоїли злочини в нетверезому стані; соціально-психологічний тренінг сексуальних злочинців; програма утримання від уживання алкоголю, наркотиків; навчання контролю за своїми емоціями; програма профілактики злочинної поведінки тощо. Реалізують ці програми працівники служби пробації, інших агентств, зокрема тих, що спеціалізуються на антиалкогольному лікуванні, працевлаштуванні, розв'язанні соціальних проблем, а також помічники-волонтери з недержавних організацій та члени сімей і друзі правопорушника.

Кожна особа, котра перебуває під пробацією, підлягає індивідуальному обстеженню, за результатами якого складається програма нагляду за нею.

Офіцер пробації, закріплений за засудженим, занотовує проведені бесіди, зазначає зрушення в поведінці клієнта, раз на місяць складає його характеристику, яка, за наявності гарної поведінки й усунення його небезпеки для суспільства, може бути направлена в суд для дострокового звільнення.

Якщо засуджений порушує порядок відбування покарання, його викликають до суду, який виносить попередження, або штрафує на певну суму, або призначає певну кількість годин громадських робіт з обов'язковим відвідуванням денного центру. У крайньому випадку суд припиняє період пробації й виносить інше покарання аж до ув'язнення.

У деяких юрисдикціях за порушення пробації накладають публічне покарання, штраф, жорсткіший нагляд, короткотермінове ув'язнення і, в найгіршому випадку, відправлення у в'язницю на період покарання, що залишився.

Отже, з особами, котрі перебувають під пробацією, проводять різнопланову соціальну роботу, консультування, тренінги з формування навичок стримування емоцій і вміння спілкуватися з людьми, розвитку гігієнічних навичок і потреби піклуватися про своє здоров'я, а також роз'яснюють шкоду, яку нанесено постраждалому, навчають жити самотійним життям, готують до законослухняної поведінки на волі.

Служба пробації прагне переконати правопорушника стосовно скоєного злочину, спонукати його зрозуміти всі негативні наслідки, показати, як у подальшому можна уникнути протиправних дій.

Для створення аналогічної служби в Україні цікавим буде й досвід Чеської Республіки [3, с. 108-153]. Унікальність його полягає в тому, що у витоків служби стояли студенти факультету соціальної роботи Карлова університету у Празі, які організували в 1994 р. Асоціацію розвитку соціальної роботи в кримінальній юстиції. Метою діяльності цієї недержавної організації була підтримка запровадження альтернативних видів покарань. Члени асоціації провели низку конференцій та семінарів з цієї проблеми за участю представників інших НДО, започаткували проведення досліджень щодо обґрунтування можливостей та потреби у створенні спеціальної служби, яка б опікувалася питаннями ресоціалізації умовно засуджених осіб.

Ці передумови забезпечили введення з 1996 р. посад офіцерів пробації при місцевих та обласних судах, відповідальних за впровадження як тради-

ційних альтернативних видів покарань (виправні роботи, умовне засудження), так і нових видів (пробація, громадські роботи). Однією з функцій офіцерів пробації було здійснення соціального контролю за поведінкою засуджених, що вимагало їхньої спеціальної підготовки з питань права, психології, педагогіки, соціальної роботи, розвитку комунікативних та соціальних умінь. Накопичений перший позитивний досвід дозволив підвести законодавчу базу під нову службу, вирішити організаційно-структурні та функціональні питання. У 2000 р. було прийнято закон «Про службу пробації та примирення» та створено відповідний структурний підрозділ у Міністерстві юстиції Чеської Республіки.

Новим змістовним напрямком роботи новоствореної служби стало досягнення примирення («медіації») кривдника-злочинця і потерпілого-жертви. Конфлікт, який утворився між злочинцем і потерпілим внаслідок вчиненого насильницького, хуліганського чи матеріального-корисливого злочину, не можна було вважати вирішеним після винесеного звинувачувального вироку суду. Соціальний конфлікт латентно тривав і загрожував у разі свого невирішення повторними злочинами. Саме тому для зменшення ризику вчинення рецидивного злочину, профілактики такої можливості, відновлення поваги до суспільних норм та стандартів права служба пробації проводить певну підготовчу роботу з кривдником та потерпілим для досягнення їх обопільної згоди на примирення. Потім офіцер пробації організовує їхню зустріч чи ряд таких зустрічей з метою врегулювати конфлікт, що виник внаслідок вчиненого злочину. Це допомагає гармонізувати стосунки між учасниками процесу та пом'якшити наслідки злочину, вирішити спір та досягти згоди щодо компенсації заподіяної шкоди з прийнятної для суспільства точки зору.

Таке примирення здійснюється як на стадії досудового розслідування, так і при роботі з умовно засудженими особами. У першому випадку офіцер пробації узагальнює матеріал, отриманий впродовж зустрічей та обговорень, і передає його до суду, який може на цій підставі й винести умовне покарання. Примирення дозволяє потерпілому відчути важливість його участі в судовому процесі, значущість своїх прав, отримати матеріальне відшкодування нанесених збитків чи моральну компенсацію. А злочинець, беручи участь у врегулюванні конфлікту, замислюється над своєю поведінкою та переймається відповідальністю за свої вчинки та дії.

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що одним з важливих напрямів роботи служби є подальша розробка та відпрацювання методів посередницької та пробаційної роботи центрів. Ця робота потребує залучення до співпраці всіх учасників кримінального процесу, особливо суддів та державних обвинувачів. Досвід свідчить, що якщо стосовно альтернативного покарання (зокрема, громадської роботи та умовного засудження з наглядом) офіцером пробації досягнуто попередніх домовленостей, то пробація значно ефективніша за ту, яка призначається рішенням суду без залучення офіцерів пробації. Складовим роботи служби сьогодні є забезпечення чотирьох напрямів діяльності: пробації, посередництва, нагляду за достроково звільненими з місць

позбавлення волі та організацією громадських робіт за рішенням суду.

Звичайно, реалізація вищезазначених завдань служби пробації вимагає високої професійної компетентності персоналу. Адже офіцери пробації за важливістю виконуваних соціальних функцій потребують більш високої кваліфікації, ніж, скажімо, працівники виправних установ. Їх професійна підготовка повинна включати спеціалізоване навчання зі щорічним підвищенням кваліфікації з питань права, психології, соціальної роботи.

Цікавий досвід функціонування служби пробації також накопичений у Словаччині, Польщі, Румунії, Естонії та інших країнах Східної та Центральної Європи, який потребує свого узагальнення, осмислення та адаптації до реалій України. Вирішенню цього питання буде сприяти Закон України «Про пробацію», який 5 лютого 2015 р. на засіданні пленарної сесії Верховної Ради України 230 голосами народних депутатів було ухвалено [4]. Як вбачається, творче використання в Україні новоствореної служби пробації функціонально забезпечуватиме виконання низки альтернативних позбавленню волі видів покарань, сприятиме ресоціалізації засуджених осіб та запобігатиме повторній злочинності.

Бібліографічні посилання

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / [за ред. С.С. Яценка]. – К., 2002.
2. *Богачева Л.А.* Тенденції розвитку національного законодавства і проблема прав людини / Л.А. Богачева // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. проф.-викл. складу, 10–11 грудня 1998 р. / [за ред. проф. М.І. Панова]. – Х., 1998. – С. 88–90.
3. Пробація та служба пробації в країнах – кандидатах у члени ЄС / за ред. Антона ван Кальмтоуга, Дженні Робертса, Сандри Віндінг. – К., 2005. .
4. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. Електронний ресурс: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/765497>.

Пальченкова В. М. Служба пробації як особий вид соціального контролю. Стаття посвящена характеристиці зарубіжного опыта введення служби пробації як особого вида соціального контролю.

Ключевые слова: *служба пробації, соціальний контроль, общество, наказание.*

Palchenkova V. M. Probation service as a special kind of social control. The article is devoted to the characteristics of the international experience about introducing probation as a special kind of social control. The experience of work probation service is displayed, historically, it successfully operates in many European countries and passed the period of formation at the Ukraine's closest neighbors - Poland, Czech Republic, Slovakia and Romania. Probation Service was established in most European countries in order to execute the alternative penalty. This is a public service that is outside of the police and prison control, got its name from one of the most common types of foreign alternative punishment - probation, the trial probation and suspension of execution of sentence. As an alternative to imprisonment, penalty probation (trial) must establish a criminal supervision, who remains in society, but the court imposed on him certain obligations and restrictions. It was found that the criminal executive inspection in Ukraine can be considered analogous to probation, because inspection by domestic law is a penalty that is not connected with

imprisonment. However, the probation service abroad is significantly different from the criminal executive inspection in its functions, organization, staffing and working methods. The main functions of probation are pre-trial, post-trial and "mediation". Pre-trial function is performed on the stage of investigation of crime. The pre-trial function is provided by gathering information about the offender in order to assist the court in determining the most effective for the person's punishment (imprisonment or other alternative punishment) based on forecast future behavior of the person and the possibilities of its resocialization in jail or at liberty.

The second main function of probation officers is post-trial, performance of alternative sentencing, supervision of convicted persons based on their re-socialization programme. Every person who is under probation, is subjected to individual survey, on the results of which is based a surveillance program for them. The new important direction of the newly created service was reconciliation ("mediation") of the offender and victim. It is emphasized that the implementation of the above features of probation requires high professional skills. Probation officers who carry the most important social functions require more skills than, say, employees of correctional institutions. Their training should include specialized training with the annual advanced training on law, psychology, social work.

Keywords: *probation service, social control, society, penalty.*

Надійшла до редакції 28.10.2015

Завгородня Ю. С.

кандидат юридичних наук

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.82

СУЧАСНІ КРИМІНОГЕННІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Висвітлено процеси, явища та чинники, які існують в сучасному українському суспільстві та зумовлюють злочинну поведінку неповнолітніх, а також визначено напрями профілактики антисоціальної поведінки дітей та підлітків.

Ключові слова: *криміногенні фактори, злочинність неповнолітніх, соціально-психологічні чинники, економічні чинники, морально-психологічний клімат, профілактика.*

Постановка проблеми. Особливості формування негативних антигромадських установок обумовлюються різними факторами, а також способом життя неповнолітніх у процесі взаємодії з оточуючим мікро- і макросоціальним середовищем, що полягає у повсякденному спілкуванні з однолітками, батьками та іншими дорослими. Слід погодитися з позицією О.В. Літвінової, яка вказує на те, що неповнолітній злочинець не стає таким несподівано, саме в момент вчинення злочину. Частіше за все антисоціальні особливості його особистості формуються поступово, а вчинення такою особою злочину є